

Sociaal-economische verschillen bij de doorstroom naar de universiteit

Hans Bosma en Peter Cremers¹

Summary

Socio-economic differences in entering university education

Data from a longitudinal study conducted by Statistics Netherlands (Cohort 1982: N = 16,813) were used to investigate whether pupils from lower social backgrounds had lower probabilities of entering university. Pupils at the end of primary school in 1982/83 whose parents were highly educated had a nine times higher probability of entering the university in the period 1989-1993 compared to pupils whose parents had primary schooling only (odds ratio = 9.20). Gender, several (cultural) family characteristics, and a number of relevant primary and secondary school career indicators did not provide sufficient explanation for this finding (odds ratio > 2.00). Even among pupils who obtained their certificate of pre-university education without repeating a class, lower class pupils continued to have lower probabilities of subsequently entering university education. The lower class pupils to some extent increased their relative probabilities, when the longer (inefficient) school career via higher vocational education was taken into account.

Inleiding

Ondanks de enorme expansie van het hoger onderwijs gedurende de afgelopen decennia, blijken universiteiten nog steeds in relatief grote mate bezocht te worden door studenten uit de hogere sociale milieus (CBS, 1980; Koppen, 1990). Ook de democratiseringsbeweging uit de jaren zestig blijkt nauwelijks geleid te hebben tot een verandering in de samenstelling van de populatie studenten aan universiteiten (Koppen, 1990). Zo toont Vink aan dat de oververtegenwoordiging van studenten uit de hogere sociale milieus op de Universiteit van Amsterdam tussen 1965 en 1985 nauwelijks veranderd is (Vink, 1988). Eenzelfde conclusie trekt Zeijlstra op basis van gegevens van de Katholieke Universiteit Nijmegen (Zeijlstra, 1994). De bevinding van het Sociaal-Cultureel Planbureau dat de hoogste inkomensgroepen het meest profiteren van de studiefinanciering is dan ook niet vreemd (Pommer & Ruitenbergh, 1994).

Voor een precieze inschatting van de mate waarin er sprake is van ongelijke kansen tussen sociale milieus is het noodzakelijk de kans op doorstroom naar de universiteit van leerlingen uit verschillende sociale milieus met elkaar te vergelijken. Dit vereist (longitudinaal) cohortonderzoek. Met behulp van gegevens afkomstig uit het cohortonderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) wordt in dit artikel getracht een antwoord te vinden op de volgende drie vragen: (1) Hebben leerlingen uit de lagere sociale milieus een kleinere kans op doorstromen naar de universiteit dan leerlingen uit de hogere sociale milieus?; (2) Bestaan er ook ongelijke kansen, wanneer rekening wordt gehouden met eerder opgelopen onderwijsachterstanden door leerlingen uit de lagere sociale milieus?; en (3) Welke rol speelt het culturele thuisclimaat van leerlingen bij de sociaal-economische verschillen bij de doorstroom naar de universiteit?

Gegevens en analyses

De gegevens zijn afkomstig van het cohort 1982 van het CBS (SLVO: Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen in het Voortgezet Onderwijs). Dit cohort is gestart in het schooljaar 1982/83 bij leerlingen in de zesde klas (groep acht) van het basisonderwijs. Over de leerlingen is uitgebreide informatie verzameld door middel van vragenlijsten aan ouders/verzorgers en de school en door middel van diverse door cohortleerlingen afgelegde toetsen. De representatieve steekproef bestaat uit 16813 leerlingen, waarvan de eersten in 1989 de universiteit betraden. De gegevens in dit artikel betreffen de schoolloopbaan tot en met het schooljaar 1993/94.

De relatie tussen de sociale achtergrond van de leerling en de doorstroom naar de universiteit is bestudeerd door middel van kruistabellen en logistische regressie-analyses (Hosmer & Lemeshow, 1989). De sociale achtergrond van de leerling wordt hierbij gemeten met behulp van twee indicatoren, namelijk het sociale milieu en het opleidingsniveau van het gezin waaruit de leerling komt. Deze kenmerken zijn gemeten aan de hand van het hoogste beroepsniveau en opleidingsniveau dat bij de ouders/verzorgers voorkomt. De analysemethoden zijn ook gebruikt om te bezien of de sterkte van de relaties tussen de sociale achtergrond en de doorstroomkansen na 1989 afnemen. Na 1989 stromen immers ook leerlingen door naar de universiteit die in een eerder jaar in het voortgezet onderwijs zijn blijven zitten of leerlingen die eerst naar het hbo zijn gegaan ('onderwijsstapelaars').

Verder zijn een aantal analyses gedaan om te onderzoeken in hoeverre de relatie tussen de sociale achtergrond en de kans op het bereiken van de universiteit verklaard wordt door een drietal groepen van kenmerken, te weten: (1) variabelen die zich min of meer op hetzelfde (causale) niveau bevinden als de sociale achtergrond: geslacht (jongen, meisje), huishoudsamenstelling (één- en twee-oudergezinnen) en het aantal kinderen binnen het gezin; (2) variabelen die een indicatie geven van het cultureel thuisclimaat (zie bijlage); (3) variabelen die een indicatie geven van de schoolloopbaan: opgelopen vertraging in de zesde klas van het basisonderwijs (berekend op basis van de leeftijd), schoolprestaties (citoscores), advies van

de leerkracht op de basisschool en keuze van het type voortgezet onderwijs (beide: ibo, lbo, mavo, havo, vwo). In navolging van de leerjaarladder hebben heterogene brugklassen bij de schoolkeuze een gemiddelde code gekregen (Bosker, 1990). Afgezien van het advies en de schoolkeuze zijn alle kenmerken vastgesteld bij de start van het cohort. Deze kenmerken zijn achtereenvolgens toegevoegd aan het logistische regressiemodel met de sociale achtergrond. Op deze manier kunnen we onderzoeken of de odds ratio's van de sociale achtergrond dalen bij de introductie van bovenstaande variabelen (odds ratio's zijn bij benadering gelijk aan relatieve doorstroomkansen).

Alle analyses zijn ten slotte gerepliceerd bij alleen die leerlingen die het vwo-diploma binnen zes jaar behalen. De bevinding dat er op dit moment in de schoolloopbaan nog ongelijke doorstroomkansen zijn tussen de sociale milieus zou het idee van een cumulatie van selectie-effecten verder onderstrepen. De hypothese van afnemende directe effecten van de sociale achtergrond na de overgang naar het voortgezet onderwijs ('onderwijsbestendigheid') moet dan verworpen worden.

Resultaten

Doorstroom naar de universiteit

In tabel 1 wordt het aantal leerlingen getoond dat in de periode 1989-1993 de universiteit betreedt. De tabel toont aan dat het percentage leerlingen dat de universiteit betreedt, stijgt van 5% in 1989 naar 10% gedurende de hele periode 1989-1993. Deze gegevens geven aan dat ongeveer de helft van de leerlingen die in de periode 1989-1993 wetenschappelijk onderwijs gaan volgen een efficiënte leerweg volgt.² Deze leerlingen komen allen van vwo-6. Van de leerlingen die op een later tijdstip doorstromen (na 1989) komt 72% van vwo-6, terwijl de resterende groep van het hbo komt. Drie procent van de leerlingen heeft in de loop van het onderzoek besloten om de deelname aan cohort 1982 te weigeren.

Tabel 1 Percentage doorstroom naar de universiteit (1989-1993)

	1989		1989-1990		1989-1991		1989-1992		1989-1993	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
niet	15441	92	14919	89	14760	88	14679	87	14572	87
wel	883	5	1343	8	1495	9	1566	10	1668	10
weigeraar	489	3	551	3	558	3	568	3	573	3
totaal	16813	100	16813	100	16813	100	16813	100	16813	100

Sociaal-economische verschillen in doorstroomkansen

Tabel 2 toont het percentage leerlingen dat in 1989 doorstroomt naar de universiteit per categorie van het sociale milieu en het opleidingsniveau van het gezin. De deelname stijgt bij de toename van het sociale milieu en het opleidingsniveau. Deze stijging manifesteert zich vooral bij de twee à drie hoogste niveaus. Ook tonen de resultaten aan dat na 1989 de kansen op doorstroom naar de universiteit voor alle leerlingen stijgen. De relatieve stijging is echter het grootst voor de leerlingen met de laagste sociale achtergrond. Het percentage efficiënte leerwegen, dat wil zeggen leerwegen waarin in 1989 de universiteit wordt betreden, is voor hen het laagst (respectievelijk 39% en 46% voor het sociaal milieu en het opleidingsniveau van de ouders). Met andere woorden: de achterstand van de leerlingen met een lagere sociale achtergrond wordt iets ingehaald door enigszins vertraagd, via doubleren of via het hbo, de universiteit te betreden. Toch blijft er een ruime achterstand voor hen bestaan, ook wanneer rekening wordt gehouden met een vertraging van vier jaar (1989-1993). Ongeveer 4% van de leerlingen met niet-werkzame ouders of ouders die arbeider zijn stroomt (vertraagd en onvertraagd) door naar de universiteit; van de leerlingen met ouders die hogere beroepen hebben gaat meer dan één op de vier naar de universiteit.

Wanneer beide componenten van de sociale achtergrond voor elkaar gecontroleerd worden in het logistische regressiemodel, dan blijkt dat de odds ratio's van het sociale milieu in de tijd iets afnemen, terwijl de odds ratio's van het opleidingsniveau van het gezin ongeveer gelijk blijven. Ook valt op dat de verschillen ten aanzien van het opleidingsniveau groter zijn dan die ten aanzien van het sociale milieu. Hierbij vallen met name de hoge odds ratio's op van de leerlingen waarvan één of beide ouders zelf ook een universitaire opleiding hebben genoten. De odds ratio is hier in elk van de jaren meer dan negen, hetgeen betekent dat deze leerlingen een ruim negen keer zo grote kans hebben om de universiteit te bereiken dan leerlingen waarvan de ouders op z'n hoogst lager onderwijs hebben gehad.

Tabel 2 Percentage doorstroom naar de universiteit naar sociale achtergrond, het percentage efficiënte leerwegen en odds ratio's (sociaal milieu en opleidingsniveau tegelijkertijd in het model opgenomen)

	N	percentage 1989	percentage 1989-1993	percentage efficiënte leerwegen ¹	odds ratio 1989	odds ratio 1989- 1993
sociaal milieu						
niet-werkzamen ²	2040	1,4	3,6	39	1,00	1,00
arbeiders	4576	2,0	4,3	47	1,47*	1,19
zelfst. zonder pers.	961	4,4	7,2	61	2,78*	1,75*
zelfst. met pers.	708	3,9	8,1	48	2,06*	1,68*
lagere employés	2077	4,4	9,4	47	2,50*	2,15*
middelbare employés	2895	9,3	16,8	55	3,06*	2,22*
hogere beroepen	1876	14,7	26,5	56	3,34*	2,65*

	N	percentage 1989	percentage 1989-1993	percentage efficiënte leerwegen ¹	odds ratio 1989	odds ratio 1989- 1993
opleiding ouders ³						
lager onderwijs ²	4195	1,5	3,3	46	1,00	1,00
lbo	3480	2,1	4,6	46	1,22	1,30
avo1	2140	4,5	8,9	51	2,17*	2,10*
mbo	2415	5,7	10,7	53	2,64*	2,55*
avo2	710	11,5	20,7	56	4,77*	4,77*
hbo	1688	12,8	24,8	52	5,19*	5,75*
universiteit	790	21,8	36,9	59	9,20*	9,16*

* $p \leq 0,05$
¹ percentage efficiënte leerwegen is berekend door het percentage in kolom 1989 te delen door percentage in kolom 1989-1993
² categorie vormt referentie-categorie in logistische regressiemodel
³ avo1: mavo, mulo, onderbouw havo, hbs, vwo
avo2: diploma havo, diploma hbs, diploma vwo

Verklaring van sociaal-economische verschillen in doorstroomkansen

De analyses in deze paragraaf zijn beperkt tot de doorstroom naar de universiteit in 1989, omdat analyses waarin ook de minder efficiënte leerwegen naar de universiteit zijn verdiscon- teerd geen substantieel andere resultaten laten zien. In tabel 3, model II worden de odds ratio's van de sociale achtergrond gecontroleerd voor de huishoudsamenstelling, het aantal kinderen binnen het gezin en het geslacht. Deze factoren spelen bij de verklaring van de hogere door- stroomkansen van leerlingen met een hogere sociale achtergrond een zeer bescheiden rol. De odds ratio's van de sociale achtergrond dalen nauwelijks bij toevoeging van deze kenmerken. De gegevens laten verder zien dat leerlingen uit grote gezinnen en meisjes een kleinere kans hebben op het bereiken van de universiteit dan respectievelijk leerlingen uit kleine gezinnen en jongens (odds ratio = 0,89 en 0,63).

Een factoranalyse met oblique rotatie van de negen indicatoren van het thuisklimaat resul- teert in een factoroplossing met drie factoren die samen 30,7% van de variantie verklaren (niet getabelleerd). De drie factoren worden getoond in de bijlage (onderwijsondersteunend thuis- klimaat, belang onderwijs en leesklimaat). Voor elke leerling zijn factorscores berekend, welke bij een hogere score wijzen op toenemende negatieve/nadelige waarden. De drie factorscores zijn vervolgens toegevoegd aan het logistische regressiemodel (tabel 3, model III). Het cultu- reel thuisklimaat blijkt ook nauwelijks bij te dragen aan de differentiële doorstroomkansen van leerlingen met een verschillende sociale achtergrond. Zelfs wanneer rekening wordt gehouden met kenmerken van het thuisklimaat, behouden leerlingen met een hogere sociale achtergrond sterk verhoogde doorstroomkansen (odds ratio (sociaal milieu): 2,05 en odds ratio (oplei-

dingsniveau): 6,23). De positieve invloed op de doorstroomkansen van een weinig onderwijsondersteunend thuisclimaat en de negatieve invloed van weinig lezen zijn voor een groot gedeelte gebaseerd op respectievelijk hogere en lagere schoolprestaties van de leerlingen (zie model IV).

Tabel 3, model IV laat de verandering van de odds ratio's zien bij toevoeging van de schoolprestaties, vertraging, advies en de schoolkeuze. De verschillen tussen leerlingen met een verschillende sociale achtergrond dalen aanzienlijk. Met name de verschillen ten aanzien van het sociale milieu dalen sterk. Opvallend is de blijvend verhoogde odds ratio voor leerlingen uit een gezin van zelfstandigen zonder personeel (OR = 2,16). Ook het effect van het opleidingsniveau bij de ouders daalt sterk. Hier blijven de odds ratio's van de vier hoogste categorieën echter statistisch significant. De kans op doorstroom naar de universiteit van leerlingen met hoger opgeleide ouders (hbo/universiteit) is twee tot tweeënhalf maal hoger dan de kans van ouders met alleen lager onderwijs, ook bij gelijke prestaties, advies en een gelijke keuze van het type voortgezet onderwijs na de basisschool.

Tabel 3 Odds ratio's van sociaal milieu en opleiding ten aanzien van de doorstroom naar de universiteit in 1989¹

	I	II	III	IV
sociaal milieu				
niet-werkzamen	1,00	1,00	1,00	1,00
arbeiders	1,47*	1,24	1,15	1,26
zelfstandigen zonder personeel	2,78*	2,43*	2,33*	2,16*
zelfstandigen met personeel	2,06*	1,80*	1,73	1,41
lagere employés	2,50*	2,09*	1,80*	1,46
middelbare employés	3,06*	2,56*	2,08*	1,49
hogere beroepen	3,34*	2,78*	2,05*	1,37
opleidingsniveau ouders				
lager onderwijs	1,00	1,00	1,00	1,00
lbo	1,22	1,13	1,08	0,97
avo1	2,17*	2,02*	1,78*	1,09
mbo	2,64*	2,46*	2,16*	1,47*
avo2	4,77*	4,39*	3,57*	1,89*
hbo	5,19*	4,82*	3,82*	1,92*
universiteit	9,20*	8,88*	6,23*	2,61*
huishoudsamenstelling				
één-oudergezinnen		1,00	1,00	1,00
twee-oudergezin		1,38	1,38	1,20
aantal kinderen		0,89*	0,84*	0,91*
geslacht				
jongen		1,00	1,00	1,00
meisje		0,63*	0,50*	0,58*

	I	II	III	IV
factor 1 (ond. onderst. thuisclimaat)			1,62*	1,22*
factor 2 (belang onderwijs)			0,91	1,00
factor 3 (lezen/tv kijken)			0,38*	0,79*
schoolprestaties				1,13*
vertraging				
nee				1,00
ja				0,43*
hoogste advies				2,53*
schoolkeuze				1,71*

* $p \leq 0,05$

- ¹ model I: sociaal milieu en opleiding voor elkaar gecontroleerd
 model II: model I gecontroleerd voor huishoudsamenstelling, aantal kinderen en geslacht
 model III: model II gecontroleerd voor factor 1 (onderwijsondersteunend thuisclimaat), factor 2 (belang onderwijs) en factor 3 (lezen/tv kijken)
 model IV: model III gecontroleerd voor schoolprestaties en vertraging, hoogste advies en schoolkeuze

Zelfstandige effecten bij gediplomeerde vwo'ers

De volgende analyses betreffen de doorstroom naar de universiteit bij die leerlingen die in het schooljaar 1988/'89 het vwo-diploma behalen (N = 1455). Tabel 4 laat zien dat bij deze leerlingen de verdeling van de sociale achtergrond sterk afwijkt van de verdeling in de gehele populatie (zie tabel 2). Er heeft reeds een sterke selectie plaatsgevonden ten aanzien van de bereikte positie in 1988/'89. Ook met een vwo-diploma op zak blijkt er nog een selectie plaats te vinden bij de toegang tot de universiteit. Leerlingen uit de lagere milieus of leerlingen met laag opgeleide ouders besluiten, ook wanneer ze een vwo-diploma hebben, minder vaak naar de universiteit te gaan. Van de leerlingen met ouders die niet werkzaam zijn gaat 43% in 1989 naar de universiteit versus 67% van de leerlingen met ouders met hogere beroepen. De doorstroom naar het hbo laat het tegenovergestelde beeld zien. Leerlingen met een lagere sociale achtergrond kiezen veel vaker voor het hbo na het behalen van hun vwo-diploma dan leerlingen met een hogere sociale achtergrond. Bovendien valt op dat leerlingen met de hoogste sociale achtergrond het vaakst besluiten het onderwijs te verlaten.

Tabel 4 Percentage doorstroom naar het hbo en de universiteit in 1989 naar sociale achtergrond bij leerlingen die in het schooljaar 1988/89 een vwo-diploma behalen

	percentage				
	N	vertrokken	hbo	universiteit	overig
sociaal milieu					
niet-werkzamen	60	16,7	36,7	43,3	3,3
arbeiders	191	17,3	34,6	47,1	1,0
zelfst. zonder pers.	70	14,3	24,3	60,0	1,4
zelfst. met pers.	41	9,8	24,4	63,4	2,4
lagere employés	164	17,3	27,8	53,7	2,3
middelbare employés	412	13,0	21,8	63,8	1,4
hogere beroepen	403	20,1	11,5	66,9	1,5
opleiding ouders					
lager onderwijs	118	15,3	33,9	49,2	1,6
lbo	159	20,3	34,2	44,3	1,2
avo1	183	13,7	29,7	51,6	5,0
mbo	216	12,1	26,0	61,9	0,0
avo2	123	17,1	18,7	62,6	1,6
hbo	311	13,6	17,8	67,3	1,3
universiteit	251	23,5	7,3	68,8	0,4

De gegevens laten verder zien dat de verschillen in de doorstroom naar de universiteit na 1989 kleiner worden (tabel 5). De doorstroom stijgt met name in 1993, wanneer de leerlingen eerst een hbo-opleiding hebben afgerond. Dit komt relatief meer voor bij leerlingen met een lagere sociale achtergrond. Het percentage efficiënte leerwegen is slechts 79% (sociaal milieu) en 88% (opleiding) bij leerlingen met de laagste sociale achtergrond, terwijl de corresponderende percentages voor de leerlingen met de hoogste sociale achtergrond respectievelijk 97 en 99 zijn. Kijken we naar de odds ratio's, waarbij het opleidingsniveau en het sociaal milieu van herkomst voor elkaar worden gecontroleerd, dan blijkt dat beide componenten van de sociale achtergrond van invloed zijn op de doorstroom naar de universiteit bij vwo-gediplomeerden. Opvallend zijn de hoge odds ratio's van de zelfstandigen (OR = 2,09 en 2,33 in 1989). In de analyse over de gehele periode 1989-1993 behouden alleen de leerlingen met ouders die een hbo-opleiding hebben gevolgd een significant hogere kans op doorstroom naar de universiteit. Wanneer deze odds ratio's gecontroleerd worden voor alle andere kenmerken (geslacht, schoolprestaties etcetera), dan blijken de odds ratio's van de sociale achtergrond nauwelijks te veranderen. Dit impliceert dat deze kenmerken in de groep leerlingen die in 1988/89 het vwo-diploma behalen niet systematisch samenhangen met de sociale achtergrond en de kans op doorstroom naar de universiteit.

Tabel 5 *Percentage doorstroom naar de universiteit naar sociale achtergrond, het percentage efficiënte leerwegen en odds ratio's (sociaal milieu en opleidingsniveau tegelijkertijd in het model opgenomen) bij leerlingen die in het schooljaar 1988/89 het vwo-diploma behalen*

	N	percentage 1989	percentage 1989-1993	percentage efficiënte leerwegen ¹	odds ratio 1989	odds ratio 1989- 1993
sociaal milieu						
niet-werkzamen	60	43,3	55,0	79	1,00	1,00
arbeiders	191	47,1	52,9	89	1,38	1,04
zelfst. zonder pers.	70	60,0	67,1	89	2,09*	1,74
zelfst. met pers.	41	63,4	68,3	93	2,33*	1,79
lagere employés	164	53,7	59,3	91	1,66	1,27
middelbare employés	412	63,8	68,9	93	1,84*	1,47
hogere beroepen	403	66,9	69,2	97	1,79	1,35
opleiding ouders						
lager onderwijs	118	49,2	55,9	88	1,00	1,00
lbo	159	44,3	52,5	84	0,82	0,91
avo1	183	51,6	58,2	89	1,01	1,01
mbo	216	61,9	66,0	94	1,52	1,36
avo2	123	62,6	65,9	95	1,48	1,31
hbo	311	67,3	73,1	92	1,82*	1,83*
universiteit	251	68,8	69,6	99	2,02*	1,66

* $p \leq 0,05$

¹ percentage efficiënte leerwegen is berekend door het percentage in kolom 1989 te delen door percentage in kolom 1989-1993

Conclusies en discussie

Slechts 5% van de leerlingen in cohort 1982 stroomt zes jaar na de start in het voortgezet onderwijs door naar de universiteit. Vier jaar erna blijkt dit te zijn toegenomen tot 10% als gevolg van een vertraagde loopbaan, bijvoorbeeld door eerst nog aan een hbo-studie te beginnen. De sociale achtergrond van de leerling blijkt een duidelijke samenhang te hebben met deze doorstroom. Leerlingen waarvan één of beide ouders een universitaire opleiding hebben genoten, blijken een ruim negen keer zo grote kans te hebben om de universiteit te bereiken dan leerlingen waarvan de ouders op z'n hoogst lager onderwijs hebben gehad.

Slechts een relatief klein gedeelte van het verband kan verklaard worden door aan de sociale achtergrond gerelateerde verschillen in de huishoudsamenstelling, het aantal kinderen binnen het gezin, het geslacht en een aantal relevante kenmerken van het culturele thuisklimaat. Veel belangrijker blijken eerder opgelopen achterstanden in het onderwijs. Rekening houdend met schoolloopbaankenmerken rond de overgang naar het voortgezet onderwijs, blijven de

doorstroomkansen van leerlingen met hoger opgeleide ouders echter nog steeds twee tot tweeënhalf maal zo groot. Dat niet alleen selectieprocessen tijdens de overgang naar het voortgezet onderwijs een rol spelen bij de sociaal-economisch differentiële doorstroomkansen, blijkt uit de resultaten van de analyses bij die leerlingen die hun vwo-diploma onvertraagd behalen. Het feit dat deze groep reeds een zeer select gezelschap is van leerlingen uit de hogere milieus wijst op verdere selectieprocessen in het voortgezet onderwijs. Bovendien gaan leerlingen met een hogere sociale achtergrond op dit punt in hun schoolloopbaan nog beduidend vaker naar de universiteit dan leerlingen met een lage sociale achtergrond. Leerlingen met hoger opgeleide ouders blijken het jaar na het behalen van het vwo-diploma nog altijd twee keer zo vaak te kiezen voor de universiteit dan leerlingen met laag opgeleide ouders. Deze selectie kan niet verklaard worden door kenmerken van de thuissituatie, het cultureel thuisklimaat of kenmerken van de voorafgaande schoolloopbaan. Deze resultaten wijzen erop dat er bij de overgang naar het universitair onderwijs nog steeds selectieprocessen optreden ten nadele van kinderen met een lagere sociale achtergrond. Men mag dan ook zeker spreken van een verdere cumulatie van achterstanden voor deze kinderen. Bij de suggestie van een in het voortgezet onderwijs opgebouwde onderwijsbestendigheid moet dan ook zeker vraagtekens geplaatst worden (Dronkers, 1986; Van der Hoeven-van Doornum, 1994; Mare, 1980; Pong & Post, 1990). Het is echter niet onmogelijk dat het vakkenpakket en/of de examencijfers nog een invloed hebben op de differentiële doorstroomkansen. Hier zou toekomstig onderzoek de aandacht op kunnen richten.

Leerlingen met een lagere sociale achtergrond blijken met een vwo-diploma vaker naar het hbo te gaan dan leerlingen met een hogere sociale achtergrond. Het is waarschijnlijk dat bij de keuze tussen het hbo en de universiteit bij vwo-gediplomeerden allerlei afwegingen van kosten en baten gemaakt worden die wat betreft de doorstroomkansen naar de universiteit ongunstig uitpakken voor de leerlingen met een lagere sociale achtergrond (Boudon, 1974). Hierbij zou men kunnen denken aan al dan niet reële afwegingen ten aanzien van de inschatting van de eigen capaciteiten, studiekosten, perspectieven op de arbeidsmarkt, de sociale afstand ten opzichte van de ouders, enzovoort. Tijdens hun opleiding op het hbo blijken studenten vervolgens toch nog frequent te kiezen voor een universitaire opleiding. Op deze manier komen leerlingen uit lagere sociale milieus toch nog vaak op de universiteit terecht, met name wanneer ze eerst onvertraagd hun vwo-diploma hebben behaald. Voor deze groep geldt dat, wanneer rekening wordt gehouden met de leerweg via het hbo, alleen leerlingen met op het hbo opgeleide ouders een significant verhoogde doorstroomkans behouden. Het 'onderwijsstapelen' kan, blijkens deze uitkomsten, worden beschouwd als een correctie op een oorspronkelijk te lage opleidingskeuze na het vwo bij kinderen van relatief laag opgeleide ouders. Via het 'stapelen' wordt de relatieve achterstand die kinderen van lager opgeleide ouders hebben dus (deels) rechtgetrokken (De Jong, Koopman & Roeleveld, 1991).

Er zijn twee factoren die de ongelijke kansen overschat kunnen hebben. Op de eerste plaats zou een langere observatieperiode nog een verdere daling van de differentiële kansen hebben kunnen laten zien. Toekomstig onderzoek zal dat moeten uitwijzen. Op de tweede plaats worden in cohort 1982 leerlingen die uit het onderwijs verdwijnen niet verder gevolgd. Dit heeft

tot gevolg dat leerlingen die een jaar of meer gestopt zijn en daarna toch hun opleiding weer oppakken niet in de analyses zijn betrokken. Welke gevolgen dit heeft voor de gepresenteerde resultaten is onduidelijk.

De rol van het veranderd beleid ten aanzien van de studiefinanciering hebben we niet kunnen vaststellen. Dit vereist het vergelijken van meerdere in de tijd gespreide cohortenonderzoeken, informatie over de financiële mogelijkheden van aspirantstudenten en hun ouders, alsmede informatie over de motieven voor het gaan studeren aan een universiteit. Bij gebrek aan deze informatie durven wij geen uitspraken te doen over de al dan niet naar sociale achtergrond selectieve werking van het gesleutel aan de studiefinanciering. Wat wel opvalt is dat het opleidingsniveau van de ouders een sterker verband met de doorstroomkansen laat zien dan het sociaal milieu (beroepsniveau). Dit maakt het niet onwaarschijnlijk dat sociaal-culturele factoren van het thuisklimaat van groter belang zijn dan financieel-economische aspecten. De gebruikte indicatoren van het cultureel thuisklimaat kunnen de effecten van het opleidingsniveau echter niet geheel verklaren. De bijdrage van andere kenmerken van het thuisklimaat dient dan ook onderwerp te zijn van verder onderzoek.

Samenvattend kunnen we stellen dat er bij de doorstroom naar de universiteit sprake is van ongelijke kansen voor leerlingen met een verschillende sociale achtergrond. Vooral de leerlingen met hoger opgeleide ouders hebben een voorsprong, die niet geheel verklaard kan worden door onder andere het cultureel thuisklimaat en de schoolkeuze. Het feit dat er nog verschillen blijven bestaan, wanneer leerlingen onvertraagd hun vwo-diploma hebben behaald, versterkt de hypothese van een cumulatie van achterstanden voor leerlingen met een lagere sociale achtergrond. De verschillen in doorstroomkansen zijn op dit punt in de schoolloopbaan echter aanzienlijk kleiner, met name wanneer ook de langere leerweg via het hbo wordt verdisconteerd.

Noten

1 Hans Bosma was ten tijde van onderhavig onderzoek werkzaam als sociaal-wetenschappelijk onderzoeker bij de afdeling Cohorten van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Peter Cremers is hoofd van bovengenoemde afdeling. Correspondentie richten aan Hans Bosma, Medische psychologie, Rijksuniversiteit Limburg,

Postbus 616, 6200 MD Maastricht. De in dit artikel weergegeven opvattingen zijn van de auteurs en komen niet noodzakelijk overeen met het beleid van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

2 Met de definitie van '(in)efficiënte leerwegen' in dit artikel wordt aangesloten bij de in het politieke debat gebruikelijke terminologie.

Literatuur

- Bosker, R. (1990). *Extra kansen dankzij school? Het differentieel effect van schoolkenmerken op loopbanen in het voortgezet onderwijs voor lager versus hoger milieu leerlingen en jongens versus meisjes*. Nijmegen: ITS.
- Boudon, R. (1974). *Education, opportunity and social inequality*. New York: Wiley.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1980). *Statistiek van het wetenschappelijk onderwijs, 1974-1975*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Dronkers, J. (1986). Onderwijs en sociale ongelijkheid. In J.A. van Kemenade, N.A.J. Lagerweij, J.M.G. Leune & J.M.M. Ritzen (Red.), *Onderwijs bestel en beleid 2: Onderwijs en samenleving A* (pp 39-147). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Hoeven-van Doornum, A. van der (1994). Effecten van streefniveau's in het basisonderwijs op schoolloopbanen in het voortgezet onderwijs. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 19, 204-213.
- Hosmer, D.W. & Lemeshow, S. (1989). *Applied logistic regression*. New York: Wiley.
- Jong, U. de, Koopman, P. & Roeleveld, J. (1991). *Studieloopbanen in het hoger onderwijs*, Amsterdam: SCO.
- Koppen, J. (1990). Het wetenschappelijk onderwijs: Egalitair of utilitair? De externe democratisering en verschuivende legitimaties in het beleid. *Mens en Maatschappij*, 65, 115-140.
- Mare, R. (1980). Social background and school continuation decisions. *Journal of the American Statistical Association*, 75, 295-305.
- Pommer, E. & Ruitenberg, L. (1994). *Profijt van de overheid III: De verdeling van inkomensoverdrachten in 1991*. Rijswijk: SCP.
- Pong, S. & Post, D. (1990). Trends in gender and family background effects on school attainment: The case of Hong Kong. *British Journal of Sociology*, 42, 249-271.
- Vink, M. (1988). Ontloken talent. Studenten aan de Universiteit van Amsterdam: De sociale samenstelling (sociale herkomst en sexe) 1965-1985. *Mens en Maatschappij*, 63, 67-76.
- Zeijlstra, I. (1994). "All people are created equal..." *Over ongelijke kansen in het onderwijs*. Doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen.

Bijlage

Indicatoren van het cultureel thuis klimaat (oudervragenlijst)

Factor 1: Onderwijsondersteunend thuis klimaat

Helpt u hem/haar wel eens als hij/zij problemen heeft met school of huiswerk?

Controleert u hem/haar wel eens bij het maken van huiswerk?

Praat u wel eens met hem/haar over school?

Neemt u over hem/haar wel eens contact op met de school?

Factor 2: Belang onderwijs

Vindt u het belangrijk dat hij/zij goed presteert op school?

Is, naar uw mening, onderwijs van belang om verder te komen in de maatschappij?

Factor 3: Leesklimaat

Is hij/zij lid van een bibliotheek?

Hoeveel tijd leest hij/zij gemiddeld per week? (boeken en kranten)

Hoeveel tijd wordt er door hem/haar gemiddeld per dag televisie gekeken?